

ERFGOED BRUSSEL

N°017

APRIL 2015

DOSSIER ZONIËNWOUD

VARIA

De Brusselse dierentuin

Lakense parken in hun context

De Landschapsprijs van
de Raad van Europa



EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

DOSSIER

EEN GROOT DOMANIAAL WOUD BEHEREN EN EXPLOITEREN IN HET PRE-INDUSTRIËLE TIJDPERK

HET ZONIËNWOUD, EEN KAPITAAL WOUD?

PAULO CHARRUADAS

DOCTOR IN DE GESCHIEDENIS,
KUNSTGESCHIEDENIS EN ARCHEOLOGIE,
FRS-FNRS, UNIVERSITÉ LIBRE DE BRUXELLES
EN UNIVERSITÉ DE LIÈGE



HOEWEL DE OORSPRONKELIJKE OPPERVLAKTE VAN HET ZONIËNWOUDE SINDS HET MIDDEN VAN DE 19DE EEUW STERK IS VERMINDERD, IS HET RELATIEF GOED BEWAARD GEBLEVEN. Aan de basis van het behoud van dit uitzonderlijke woudmassief in de voormalige Nederlanden liggen diverse factoren. Dit artikel biedt hiervan een overzicht en doorloopt de geschiedenis van het bos vanaf de eerste getuigenissen van woudbeheer in de loop van de middeleeuwen, tot aan de eeuw van de verlichting. Deze was een keerpunt voor het Zoniënwoud en baande de weg voor de experimenten van landschapsarchitect Joachim Zinner.

Het Zoniënwoud is een van de meest uitgestrekte beboste oppervlakten van België en is vandaag 4.383 hectare groot. Voor het midden van de 19de eeuw was het nog veel groter, met een oppervlakte van ongeveer 10.000 ha volgens de eerste meting uitgevoerd in de 16de eeuw (afb. 1).

Op het einde van de middeleeuwen was een bos van die afmetingen niet courant. In de dichtbevolkte en sterk verstedelijkte gebieden als Brabant waren de bossen en wouden sterk geslonken en bleven nog slechts flarden over. In de tweede helft van de 18de eeuw werd het Zoniënwoud in oppervlakte alleen overtroffen door de woudmassieven van de Ardennen, een dunbevolkte streek.¹ Hoe is het te verklaren dat het Zoniënwoud met een alles wel beschouwd relatieve territoriale coherentie bewaard is gebleven? Waarom werd het Zoniënwoud niet ontgonnen, verkaveld en verbrokken zoals dat het geval was met tal van uitgestrekte bossen in het noorden en noordwesten van België?



Afb. 1
Kaart van Adrian de Bruyn, 1742 (© ARA, Kaarten en plattegronden in handschrift, II, 1423).

Hoewel de grond van het Zoniënwoud grotendeels slibhoudend en dus uiterst geschikt is voor landbouw, lijkt het grote sociale en economische belang van het woud de belangrijkste reden te zijn geweest voor zijn behoud. Het ligt immers aan de rand van een stad die minstens sinds de 13de eeuw een van de belangrijkste metropolen was van onze streken. De rijkdommen en materialen die dit domaniale woud leverde waren vitaal voor een groot aantal zowel stedelijke als agrarische en zowel arme als aristocratische individuen, sociale groepen en instellingen.

Het Zoniënwoud had meerdere functies. Eerst en vooral stond het woud symbool voor de welvarendheid van het hof en de stad. Vervolgens was het een belangrijk jachtterrein en moest hiervoor de nodige ruimte bewaard blijven alsook voorzien in de voedselvoorraad voor het voortbestaan van het wildbestand. Daarnaast had het zowel een commerciële als productieve functie (brandhout, timmerhout, zones voor het grazen van vee en voor het verzamelen van allerlei planten) voor alle leden van de Brusselse samenleving. Vooral



Afb. 2

Detail van het schilderij van Denis Van Alsloot, *Het feest aan de Diesdelle in aanwezigheid van de aartshertogen Albrecht en Isabella*, begin 17de eeuw, waar op het voorplan een man en een jongen die hout van het Zoniënwoud transporteren (© Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, inv. 3446).

de soeverein was vrij om er alles wat hij nodig had voor zijn comfort en voor het onderhoud van zijn domein te gaan halen. Het woud had tot slot ook een financiële functie, want het vertegenwoordigde een grondreserve die op elk moment inzetbaar was als bron van inkomsten voor een vorst die altijd in geldnood zat. Het is dus niet te verwonderen dat het Zoniënwoud van in de middeleeuwen een druk gefrequenteerd gebied was dat door een massa mensen werd gebruikt om in bepaalde behoeften te voorzien, een beeld dat ver verwijderd is van het wilde en duistere woud waarin men zich niet durfde te wagen.

DE ERFENIS UIT HET VERLEDEN

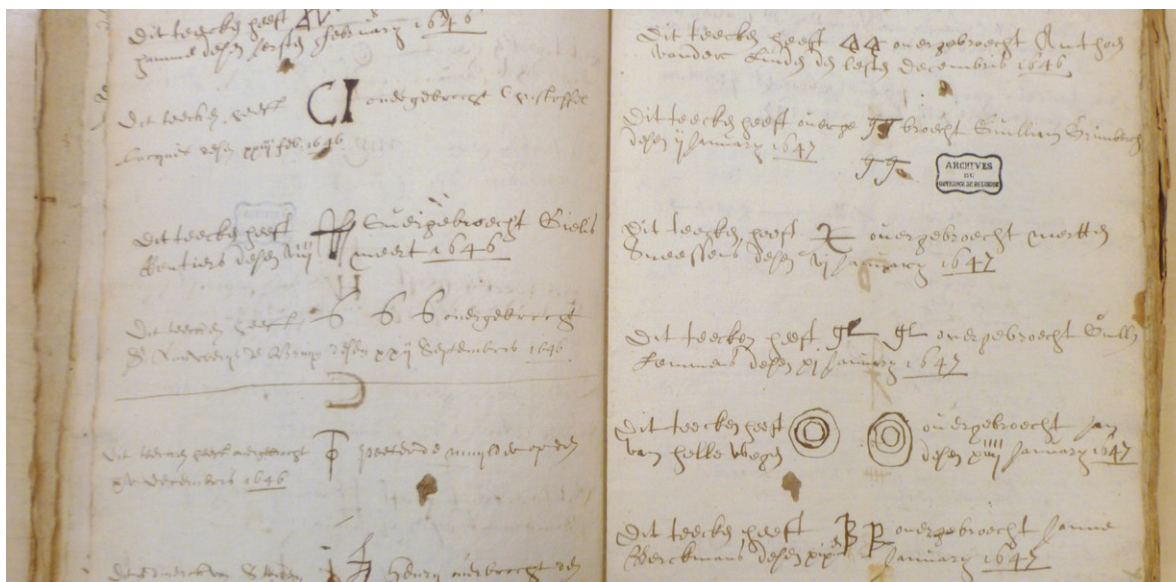
In de tweede helft van de 11de eeuw wordt in een bericht over de lasten die door de boeren van het domein van Sint-Pieters-Leeuw werden afgedragen, voor het eerst melding gemaakt van het Zoniënwoud (*Sonia*). Het wordt voorgesteld als een *silva*

communis, een 'gemeenschapswoud' dat ter beschikking staat van alle omwonenden. De tekst zegt duidelijk dat het domein van Leeuw over een seigneuriaal woud beschikte waarvoor de boeren gebruiksrechten moesten betalen (voor het sprokkelen van hout en voor het oogsten van eikels door varkens), terwijl ze in het Zoniënwoud hierover gratis (!) konden beschikken.²

Het is niet bekend wie in die tijd de eigenaar was van het Zoniënwoud. Misschien de koningen van Duitsland, bij wie het eigendomsrecht over de wouden van hun koninkrijk berustte. Toen de graven van Leuven, hertogen van Brabant zich losmaakten van dat verre gezag en de macht grepen in de streek van Brussel, werden zij minstens vanaf de 12de eeuw de nieuwe eigenaren en handhaafden ze het open karakter van het Zoniënwoud. Hun bosbeleid blijkt wat dit betreft uiterst helder te zijn geweest. Ze stonden veel gebruiksrechten in het woud toe aan abdijen, dorpsgemeenschappen of particulieren. Met andere woorden, ze gaven ruim toe-

gang tot het woud. Ze privatiseerden weinig en sloten of verkavelden zelden delen van het bos om deze aan een nieuwe eigenaar over te dragen of te ontginnen.³

In de Keurboecken, een soort wetboek van strafrecht met lastenboeken voor de exploitatie van de bossen, zijn de tarieven voor het gebruik duidelijk terug te vinden.⁴ De gebruiksrechten betroffen vooral het weiderecht, dat wil zeggen: het recht om in bepaalde delen van het woud runderen, varkens en schapen te laten grazen. Zo wordt in een overzicht van 1418 melding gemaakt van het duizelingwekkende cijfer van 2.224 stuks vee, die verspreid waren over de vochtige valleien die de flanken van het woud doorsneden. Deze gebruiksrechten betroffen ook het recht om 'gisant' (liggend hout dat op de grond was gevallen) en 'estant' (nog levend hout, meestal secundaire houtsoorten – vaak met uitzondering van eik en beuk of zelfs haagbeuk – en lage takken van deze bomen) mee te nemen. De inwoners van Brussel en de omwonenden van het woud geno-



Afb. 3
Blad uit het schrift met de merken en zegels van de houthandelaars die actief waren in het Zoniënwoud, 1603-1739 (© ARA, Houtvesterij van Brabant 88).

ten van dit gratis recht. Sommigen aarzelden zelfs niet om hun oogst in Brussel op de zwarte markt te gaan verkopen.⁵ (afb. 2). Zoals verder zal blijken, belette dit natuurlijk niet dat het woud daarnaast ook commercieel werd geëxploiteerd, maar dit werd systematisch vastgelegd in de gebruiksrechten en de heffingen voor eigen gebruik van het hof.

Het is verleidelijk om in deze situatie, bestaande uit diverse toe-eigeningen, een verplichting te zien waarmee de nieuwe eigenaren – de hertogen van Brabant – een vergelijk moesten treffen en dat hen misschien noopte tot het handhaven van een zekere status quo. Een beknotting van de rechten had wellicht tot algemeen ongenoegen geleid, tot protest van het volk en sociale onrust op een moment dat de hertogen integendeel op zoek waren naar steun voor de politieke opbouw van hun vorstendom.⁶ Dit gewicht van het verleden en de omvang van de gebruiksrechten zouden een constante zijn in de geschiedenis van het Zoniënwoud tot aan de komst van het Franse regime.

EXPLOITATIES EN LANDSCHAPPEN

De exploitatie van het Zoniënwoud tijdens het ancien regime nam diverse vormen aan. Naast het gebruiksrecht, dat door zijn omvang aan de basis ligt van de identiteit van het Zoniënwoud en waarvan we de principes in grote lijnen hebben uiteengezet, werd het woud ook commercieel geëxploiteerd (in de vorm van de zogenaamde gewone jaarlijkse kap) en voorzag het ook in de geregelde of bijzondere noden van het hof (de zogenaamde buitengewone kap). Al deze factoren samen waren belastend voor het milieu en voor het woudlandschap. (afb. 3).

Een niet gedateerde rekening voor hout van het Zoniënwoud, die waarschijnlijk teruggaat tot het einde van de 14de of het begin van de 15de eeuw, registreert de kap van 118 bunders⁷ hoogstammige bomen (de *gran boes*) en van 15 bunders kreupelbos (de *minu boes*).⁸ Dit onderscheid brengt ons meteen bij de kern van de kwestie van het woudlandschap. Uit dit docu-

ment blijkt dat het Zoniënwoud voornamelijk bestond uit hoogstammigen, dat wil zeggen: uit hoge bomen die met een lange omlooptijd werden geëxploiteerd. Er zijn meerdere decennia nodig eer hoogstammigen kaprijp zijn. Een kleiner gedeelte werd gekweekt als kreupelbos, in populaties van kleine bomen ontstaan uit loten van stronken die met een korte omlooptijd werden geëxploiteerd om brandhout te produceren. Naar de zone met kreupelbos wordt in de bronnen verwezen met de naam 'Heegde', een uitloper van het woud in de richting van Brussel (grosso modo het huidige Terkamerenbos). Deze naam (die sinds 1159 voorkomt als *Hega*) verwijst naar het idee van een aan te veel licht blootgesteld, verloederd en overgeëxploiteerd bos.⁹

Dit onderscheid mag ons echter niet misleiden. Deze populatietypes waren zelden zuiver en hun intrinsieke complexiteit beantwoordde aan de verscheidenheid van het gebruik dat ervan werd gemaakt. Ook al wordt het in documenten zo genoemd, het hoog opgaand woud bestond hier eigenlijk



Afb. 4

Aquarel van de bossen aan de rand van het Zoniënwoud en van het domein van de priorij van Jericho in ter Cluysen, onder Eigenbrakel (© ARA, Kaarten en plattegronden in handschrift, II, 3003).

uit een kreupelbos met hoogstammigen. Zoals in de meeste wouden van het ancien regime, werden de stronken van de gekapte bomen nooit verwijderd – waarvoor veel en duur extra werk nodig is – en deze stronken en wortels begonnen dan nieuwe loten te schieten. Die vormden na enige tijd struikgewas onder de hoge bomen, die zoals we verder zullen zien, niet altijd erg talrijk waren. In de Heegde, die gekapt werd met een korte omlooptijd en waar uit de vele stronken een dik kreupelbos groeide, stond ook een aantal hoogstammigen. Deze waren enerzijds noodzakelijk om op termijn de stronken te vervangen die na jaren scheuten uitgeput waren, en anderzijds om eetbare vruchten te produceren voor het wild en het vee – die dan weer met hun uitwerpselen de grond die zwaar onder druk stond, bemestten. Het exploiteren van kreupelbos vergt inderdaad bijzonder veel van de aarde, want de loten halen erg veel voedsel uit de grond.¹⁰ (afb. 4).

De specifieke exploitatiemethodes van deze populatietypes kenden in de 15de-16de eeuw enerzijds en de 18de

eeuw anderzijds een belangrijke kentering.

HET PRINCIPE VAN OMLOOPTIJD EN GEORGANISEERD KAPPEN

Uit de beschikbare documenten valt af te leiden dat de middeleeuwen een cruciale periode waren voor de organisatie van het Zoniënwoud, met vooral het invoeren van een georganiseerde kap. Dat wil zeggen dat er een omlooptijd werd ingevoerd, een cyclus van jaarlijkse kap, waarvan de lengte de oppervlakte bepaalde die jaarlijks mag gekapt worden. Als voorbeeld nemen we de Heegde. Hiervoor werden vanaf de 15de eeuw een aantal reglementen ingevoerd die de exploitatie moesten rationaliseren. Haar omlooptijd werd in 1465 vastgelegd op twintig jaar. De ordonnantie van Filips de Goede die deze regels instelde, vergde dus een precieze meting van de omlooptijd en de verdeling van het bomenbestand in 20 gelijke delen zodat elk jaar van de twintigjarige cyclus een twintigste

ervan gekapt kon worden. De eerste kap moest beginnen aan Terkameren en zo geleidelijk aan verdergaan (de *'tire et aire'*-methode).¹¹

Deze rationalisering werd in de eerste helft van de 16de eeuw onder Karel V uitgebreid tot het hele bos. Het aantal ordonnanties over het Zoniënwoud die deze vorst uitvaardigde – 14 in totaal – is veelzeggend over zijn bekommernis om de exploitatie ervan beter te organiseren.¹² Als we weten dat Karel V van Brussel de feitelijke hoofdstad maakte van de Habsburgse Nederlanden – hij installeerde er drie collaterale raden die tijdens zijn afwezigheid de administratie moesten verzekeren –, is het evident dat zijn bezorgdheid over het Zoniënwoud vooral te maken had met zijn bezorgdheid over de hoofdstad en het belang dat de exploitatie van het woud daarvoor had.

Documenten van voor zijn hervormingen wijzen op een systeem van niet gereguleerde kap waarbij de oppervlakken van jaar tot jaar verschilden, en dus op een gebrek



aan een duidelijk omlooptijdsprincipe. In 1398-1399 werden 136 bunders gekapt, het jaar daarop 240 en 80 in 1470-1471. In de loop van de 15de eeuw is er echter sprake van een normalisatie van de oppervlakten –van 50 tot 60 bunders–, wat een gereglementeerde kap van jaarlijks 54 bunders aankondigde, wellicht met de invoering van een omlooptijd van 80-100 jaar, zoals dat in de ordonnaties van Karel V te lezen valt.¹³

In 1517 nam Karel V inderdaad een reeks belangrijke maatregelen:

- Hij besloot dat de Heegde, waar de Brusselaars en boeren uit de omliggende dorpen zich geregeld bevoorraadden, voortaan zou geëxploiteerd worden met een omlooptijd van negen tot tien jaar, in functie van de groei van het kreupelhout.
- Een kanton, de zogenaamde *Zadelberg*, met een oppervlakte van 80 bunders (tussen Terhulpen en Overijse) was ten tijde van de hertogen van Brabant voorbehouden voor de jacht, waardoor er een kapverbod gold. De beukenpopulaties bevonden zich echter in een

zorgwekkende staat, met talrijke wegwijnende oude bomen. Karel V beval daarom de geleidelijke kap van deze reserve door elk jaar twee bunders toe te voegen aan het jaarlijkse kavel van 54 bunders, dat toen naar alle waarschijnlijkheid een omlooptijd had van 80 jaar.

- Hij wenste ook voor zichzelf en zijn opvolgers een jachtterrein en beval dat hiervoor in het Zoniënwoud meerdere zones met mooie beuken, in de nabijheid van de residentie van Tervuren, gereserveerd moesten worden.¹⁴

Vanwaar die wens om in een beukenbos te willen jagen? Beuken zijn bomen die moeilijk met andere soorten samenleven. In een gevorderd stadium van hun ontwikkeling, elimineren ze heliofiele (lichtminnende) soorten (waaronder de eik) en ook het onderhout, omdat ze met hun compacte kruin meer en meer het licht afsluiten. Deze eigenschap zorgt ervoor dat de ruimte onder beuken open blijft, wat voor een uitstekende zichtbaarheid en gemakkelijke doorgang zorgt en door jachtstoeten erg

werd geapprecieerd (afb. 5). Iedereen die vandaag gaat wandelen in de beukenkathedraal kan dat gemakkelijk vaststellen. Waren de jachtreserves van de vorsten in het Zoniënwoud de voorlopers van deze beukenkathedraal? (zie het artikel pp. 24-35)

Achter de op het eerste gezicht stellige maatregelen zaten in werkelijkheid onzekerheden verborgen, waaruit blijkt hoezeer de oude reglementeringen empirisch gefundeerd waren. In 1542 werd de omlooptijd in de Heegde verdubbeld van negen à tien jaar tot 20 jaar. Ongetwijfeld omdat de houtvesters hadden vastgesteld dat na twee omlooptijden van tien jaar de productie van kreupelhout dat aan zo'n hoog tempo werd gekapt zeer laag was en dat het dus nodig was om de cyclus te verlengen. Dezelfde ordonnantie verdubbelde de oppervlakte van de jaarlijkse kap van het hooghout in het Zoniënwoud – van 54 naar 100 bunders. De reden daarvoor vinden we in de ordonnantie van 12 oktober 1545. Uit de opmeting en algemene afbakening van het Zoniënwoud uitgevoerd tussen 1523



Afb. 5

Tapijt uit de reeks *De Jachten van Maximiliaan*, naar een karton van Barend Van Orley, 1531-1533 (© Musée du Louvre).

en ten laatste 1545, was gebleken dat het woud een oppervlakte had van 8.257 bunders, de talrijke wegen en 'braaklanden' inbegrepen. Met de 54 jaarlijkse bunders en een omlooptijd van 80 kon niet meer dan de helft van het woud worden gekapt. Dus werd de oppervlakte verdubbeld: 20 in de Heegde en de 80 andere in "*la haulte fustaille et grand bois en deux ou trois lieux*."¹⁵

SPAARTELGEN EN LANDSCHAPPEN

Een belangrijk element in het beheer van het Zoniënwoud was het herbebossen van de kapplaatsen door natuurlijke regeneratie met behulp van spaartelgen. Een spaartelg of zaadboom is een mooi gevormde

boom die als veelbelovend wordt beschouwd voor de omlooptijd (hier 80 jaar) en niet wordt gekapt. Deze spaartelgen worden ongemoeid gelaten en herbebossen dan de ruimten rondom hen door hun vruchten af te werpen en zo nieuwe bomen te doen ontstaan.

In de 15de eeuw werd ook een aantal empirische pogingen omgezet in een vaste regel. In het prille begin van de eeuw moesten 24 spaartelgen van eiken of beuken per gekapte bunder worden gereserveerd. Dit aantal werd rond het midden van de eeuw, zowel voor eiken als voor beuken, opgedreven tot 40. In 1480 werd dat aantal uiteindelijk verlaagd tot 16 per bunder en dat bleef de regel tot in de 18de eeuw, toen in bepaalde theoretische documenten melding werd gemaakt

van een stijging tot 40 per bunder.¹⁶

Hoewel het principe van de spaartelgen vooral rendeerde bij eiken en beuken, werden in bepaalde omstandigheden ook andere soorten geselecteerd. In 1440 stipuleerde het reglement dat 24 spaartelgen van eiken en beuken moesten worden gereserveerd, of ook berken, als er niet genoeg van de eerste soorten te vinden waren.¹⁷ Hieruit blijkt hoe strategieën werden aangepast in functie van de aard van de bodem en van de blootstelling aan klimatologische omstandigheden. Daar waar de bodem niet goed genoeg was voor de ontwikkeling van edele soorten – eiken en beuken en vanaf de 17de eeuw ook haagbeuk, werd gekozen voor berk als weinig veeleisende boom.¹⁸ Vanuit landschappelijk oogpunt is het

belangrijk erop te wijzen dat het aantal spaartelgen per bunder (tussen 16 en 40) extreem laag was. Dit is absoluut onvoldoende om het hooghout toe te laten de overhand te krijgen op het kreupelhout. In theorie zijn daar een honderdtal spaartelgen voor nodig. Op twee of drie omlooptijden leidt een dergelijke methode tot een dun gezaaid hooghout, bestaande uit geïsoleerde bomen die in alle vrijheid groeien en door dit gebrek aan concurrentie een gedrongen vorm krijgen – “à la cime en pommier” zeiden de houtvesters in die tijd – en stammen met talrijke waterloten en knoesten.¹⁹ Het hier geschetste beeld door extrapolatie op basis van het aantal spaartelgen is verre van louter theoretisch. Meerdere documenten bevestigen deze fysionomie, vooral een verslag van een inspectie die plaats had in augustus-september 1742 in meerdere kantons van het Zoniënwoud.²⁰

Waarom werd dan het hooghout in dergelijke omstandigheden bewaard? Hout werd toen in de eerste plaats gebruikt als brandstof, ofwel in de vorm van brandhout ofwel in de vorm van houtskool. De kolenbranders, die erg actief waren in het Zoniënwoud, hadden trouwens een voorkeur voor kreupelhout, dat gemakkelijker in de houtskoolmijten kon worden gezet en dus geen extra hak- en snijwerk vergde. Om het behoud van dit hooghout te verklaren, moeten we rekening houden met meerdere factoren. Enerzijds had dit te maken met de belangrijke symboolwaarde van het woud en als plaats voor de jacht en andere geneugten van het hof. Uiteraard werd die jacht bedreven in de hiervoor gereserveerde zones met hooghout. Maar om deze te bereiken moest de stoet het woud doorkruisen en hooghout, ook als het dun gezaaid was, strookte meer met het mentale beeld van een vorstelijk woud, zoals blijkt uit een nota van 1545.²¹ Anderzijds had het verminderen van hooghout en spaartelgen tot gevolg

dat ook de productie verminderde van grote stukken timmerhout, iets wat een stad als Brussel zich niet kon veroorloven. Deze vorm van beheer van het Zoniënwoud produceerde dus meestal kreupelhout onder hooghout (waarbij het kreupelhout domineert) en zelden hooghout boven kreupelhout (waarbij het hooghout domineert), wat overeenkwam met een zekere vorm van ‘opgebruiken’ van het woud, zowel ideëel, economisch als materieel.

.....

DE EEUW VAN DE VERLICHTING: NATUURONDERZOEK EN VERNIEUWINGEN

De 18de eeuw was een andere belangrijke periode voor het Zoniënwoud. In deze eeuw werden inderdaad twee reeds gekende en af en toe toegepaste methodes veralgemeend, wat het beheer van het woud ingrijpend veranderde. We moeten daaraan toevoegen dat de 18de eeuw op politiek gebied een relatief rustige periode was, na anderhalve eeuw agitatie en troebelen in de context van de godsdienstoorlogen, toen er in het Zoniënwoud meerdere uitzonderlijke kapcampagnes hadden plaats gehad (bevoorrading van brandhout voor de troepen en hout voor vestingwerken).²²

Er werd dus geprofiteerd van een periode van rust, wat bevorderlijk was voor reflectie en experimenten om de twee vernieuwingen door te voeren. Enerzijds werd veel meer braakliggende grond ingezaaid of ingenomen door kunstmatige aanplantingen, zelfs in die mate dat vrijwel in alle zones van het woud boomkwekerijen werden aangelegd.²³ Dit kondigde reeds de herbebossing door Zinner op het einde van de eeuw aan (zie hierover het artikel, pp. 24-35). Anderzijds werd de praktijk van het uitdunnen en snoeien veralgemeend en de methodes hiervoor

werden preciezer dankzij natuuronderzoek dat in die tijd totaal nieuw was in een groot domein als het Zoniënwoud. Deze vernieuwing, die werd ingegeven door het kapitale belang van de producten die het woud leverde, werd uitgedragen door het uitzenden van bosambtenaren, onder meer naar Toscane en Wenen in 1769 om er “la façon que nous avons dans ce pays d’entretenir la forest” bekendheid te geven.²⁴

De methode van het uitdunnen – een operatie die erin bestaat om op een welbepaald moment de overtollig geachte begroeiing te verwijderen om de groei van andere bomen te bevorderen – was ingegeven door empirische observaties van de vorige eeuwen. Zonder in detail te treden, verwijzen we naar de auteur van een verslag van het begin van de 17de eeuw, die vaststelde dat wit hout (zoals ratelpopulier en wilg, minderwaardige soorten die niet erg in trek waren) in de eerste jaren van de nieuwe groei gunstig was voor eiken, beuken en haagbeuken. Als snelgroeiend hout bieden zij bescherming (tegen vee, wild en weersomstandigheden) voor het meer edele hout, dat trager groeit en meestal 35-40 jaar nodig heeft om tot volle was en sterkte te komen.²⁵

Dergelijke op observaties op het terrein gebaseerde geschriften zijn typisch voor de 18de eeuw en werden zeker beïnvloed door de noties van de jonge wetenschappelijke bosbouw, die in die tijd door Fransman Duhamel du Monceau (1700-1782) werd ontwikkeld. Het natuuronderzoek in het Zoniënwoud vond vooral zijn neerslag in studies van twee verlichte houtvesters: *wautmaître* (woudmeester) Jean-Joseph de Beughem, actief van 1751 tot 1787, en *lieutenant-wautmaître* (luitenant-woudmeester) Jean-Charles-Théodore de l’Escaille, actief van 1770 tot 1793. Allebei schreven ze meerdere verslagen die

ze aan de Rekenkamer overmaaken en waarin ze de modaliteiten van de inrichting van het Zoniënwoud beschreven, preciseerden en verbeteringen voorstelden.

In 1769 wees de Beughem eens te meer op de noodzaak om zowel het kreupelhout als de hoogbomen uit te dunnen: "*le premier, dans sa jeunesse, doit être netoïé et éclairci par le bas [les bois blancs], le second par le haut [les baliveaux ne devant pas empêcher la lumière d'atteindre l'étage inférieur des taillis].*"²⁶

In 1773 schreef de l'Escaille een verslag waarin hij de groei beschrijft van de hoogbomen in de nieuw geëxploiteerde kantons. Hij stelt vast dat meestal het derde jaar nadat het hout is gekapt en de arbeiders vertrokken zijn, de herpopulatie van de bodem begint: eerst de wilgen en ratelpopulieren; het vierde jaar de berken en de eerste beuken, eiken en haagbeuken; het vijfde jaar en de volgende als de vruchtvorming van de spaarlotten optimaal is, ontwikkelen zich beuken, eiken en haagbeuken in grote hoeveelheden. Hij suggereert dus om op het goede moment uit te dunnen – niet te vroeg om de belangrijke soorten te beschermen, niet te

laat opdat ze niet zouden concurreren met de edele soorten: beuken, eiken en haagbeuken – en tegelijk te snoeien "*pour assister la jeune futaye à s'élever et donner l'air aux jeunes plantes de bois dur qui seroient plus tardive.*"²⁷ Hij beveelt ook aan – zoals Zinner dat in zijn campagnes zou veralgemenen (zie het artikel pp.24 tot 35) – deze uitdunnings- en snoei-campagnes onder staatsbeheer te laten uitvoeren. Hij drong inderdaad aan op de afschaffing van de gebruiksrechten betreffende het vergaren van planten en het verwijderen van wit hout en lage takken (gevaar voor misbruik) en op de invoering van onderhoudscampagnes uitgevoerd door dagloners. De investering hiervoor zou worden gedekt door de verkoop van hout dat hierbij werd gewonnen.²⁸ De overtuigende raad van de l'Escaille werd meermaals gevolgd door de Rekenkamer.

Deze teksten illustreren hoe de houtvesters van de 18de eeuw in staat waren de aanplanting en de groei van de verschillende houtsoorten te benaderen vanuit hun verschillende ecologische interacties. De weg was geëffend voor de experimenten van landschapsarchitect Joachim Zinner.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. TALLIER, P.-A., 'La forêt de Soignes parmi les forêts belges', in *La forêt de Soignes. Connaissances nouvelles pour un patrimoine d'avenir*, Brussel, 2009, p. 14 (kaart).
2. BONENFANT, P., 'La notice de donation du domaine de Leeuw à l'église de Cologne et le problème de la colonisation saxonne en Brabant', in *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 14, 1935, pp. 775-810.
3. CHARRUADAS, P., *Croissance rurale et essor urbain à Bruxelles. Les dynamiques d'une société entre ville et campagne*, Brussel, 2011.
4. GODEAU, L., *La forêt de Soignes à la fin du Moyen Âge. Saine gestion ou surexploitation?*, deel 2, onuitgegeven masterverhandeling (ULB), 2011. Over de misbruiken en vergrijpen die voortkwamen uit het openstellen van het Zoniënwoud voor gebruikers, zie VANHEMELRIJK F., 'Criminaliteit en strafrecht in het Zoniënwoud tijdens het Ancien Régime', in *Liber amicorum aangeboden aan Raf Hulpiau*, Gent, 1978, pp. 329-353 en TALLIER, P.-A., 'Entre délit de pauvreté et crime organisé. Les délits forestiers en Belgique (fin XVIII^e-début XX^e siècle)', in *Forêt Wallonne*, 62, pp. 2-11.
5. VANHEMELRIJK F., *op. cit.*, pp. 343-345.
6. CHARRUADAS, P., *Croissance rurale*,..., *op. cit.*, pp. 185-228.
7. Een bunder is een oude oppervlaktemaat die naargelang de plaats ongeveer overeenkomt met een hectare.
8. ROCHETTE, D., *Introduction à l'étude de l'usage du bois à Bruxelles au XV^e siècle*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (ULB), 1960, p. 273.
9. CHARRUADAS, P., *Croissance rurale*,..., *op. cit.*, p. 74.
10. Over deze landschappelijke en ecologische kwesties, zie de mooie synthese van BARY-LENGER, A., EVRAD, R., GATHY, P., *La forêt. Ecologie, gestion, économie, conservation*, Liège, 1999.
11. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, nr. 133, f° 171v^o-172.
12. CHARRUADAS, P., *Une forêt capitale? Recherche sur les modes de gestion et l'évolution des paysages de la forêt de Soignes (Moyen Âge-XIX^e s.)*, onuitgegeven onderzoeksrapport (ULB) besteld door de KCML, 2012, pp. 110-113.
13. ROCHETTE, D., *op. cit.*, pp. 270-273.
14. *Recueil des ordonnances des Pays-Bas (1506-1700)*, 2de reeks, deel 1, Brussel, 1893, pp. 536-537.
15. "Het hooghout en grote bomen op twee of drie plaatsen". *Recueil des ordonnances des Pays-Bas (1506-1700)*, 2de reeks, deel 5, Brussel, 1910, pp. 188-190.
16. CHARRUADAS, P., *Une forêt capitale?...*, *op. cit.*, p. 66.
17. ROCHETTE, D., *op. cit.*, *passim*.
18. CHARRUADAS, P., *Une forêt capitale?...*, *op. cit.*, p. 31.
19. "Met een kruin als een appelboom". BURIDANT, J., 'Du "modèle" à la pratique: la gestion des peuplements caducifoliés dans la France moderne, XVI^e-XVIII^e siècle", in CORVOL, A. (dir.), *Les forêts d'Occident du Moyen Âge à nos jours*, Toulouse, 2004, pp. 212-218.
20. GOBLET D'ALVIELLA, F., *Histoire des bois et forêts de Belgique*, Parijs-Brussel, deel 3, pp. 33-40.
21. LEFEBVRE, S., *La forêt de Soignes sous le Régime espagnol*, onuitgegeven rapport FRFC [Fonds de la recherche fondamentale collective] (ULB), 1998, niet gepagineerd, Annexe 2, nr. 10: 'Parce que les princes du pays viendroient à perdre [si on réduit la forêt en taillis] la magnificence, deduit l'esbat et pasetemps du bois de haulte fustaye.'
22. VANHEMELRIJK F., *op. cit.*, pp. 340-341.
23. LEFEBVRE, S., 'Les pépinières dans les Pays-Bas autrichiens: le cas de Soignes', in *Études sur le XVIII^e siècle*, 25, 1997, pp. 39-77.
24. "De manier waarop wij in dit land het bos onderhouden". GOBLET D'ALVIELLA, F., *op. cit.*, vol. 3, p. 48.
25. PIERRON, S., *Histoire illustrée de la forêt de Soignes*, deel 2, Brussel, s.d. [1935-1940], p. 96.
26. "Het eerste moet als het nog jong is onderaan worden uitgedund [het wit hout], het tweede bovenaan [de spaartelgen mogen het licht niet belemmeren om door te dringen tot de lagere verdieping van het kreupelhout]." GOBLET D'ALVIELLA, F., *op. cit.*, vol. 3, p. 44.
27. "om het jonge kreupelhout beter te doen groeien en lucht te geven aan de jonge planten van hardhout die trager groeien." IBIDEM, pp. 49-50.
28. CHARRUADAS, P., *Une forêt capitale?...*, *op. cit.*, p. 84sq.

Managing and exploiting a large forest domain in the pre-industrial era.

The Sonian Forest, a capital forest?

Even though the Sonian Forest has lost much of its initial surface area since the middle of the 19th century, it has survived to the present day relatively well preserved and protected since the introduction of an integrated management approach during the Middle Ages. The conservation of this exceptional primeval forest in the former Low Countries is the product of various factors, the main ones being a geographic situation on the edge of a city undergoing rapid expansion, leading to the development of a multitude of functions which made it socially and economically important to its users, and a marked will on the part of its successive owners - until the arrival of the French regime - not to interfere too much with the usage rights inherited from the past, which to a certain extent forged the Sonian identity.

Historical sources bear witness to forest management and maintenance of resources that were for a long time at best hesitant during the whole Middle Ages. Subsequently, exploitation was organised in a more sustainable vision, in particular through the introduction of regulated coppicing of the forest and the repopulating of pruned areas by natural regeneration using saplings. Finally, the 18th century appears to have been a pivotal period for the Sonian Forest with the development of two major innovations, i.e. the artificial regeneration of the waves by planting or seeds and the practice of thinning and pruning/debranching coupled with naturalist observation work, opening the way to experiments by gardener Joachim Zinner.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Lesecque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Lesecque

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COÖRDINATIE DOSSIER

Murielle Lesecque

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Paulo Charruadas, Bruno Campanella,
Mimi Debruy, Yannick Devos,
Paula Dumont, Patrick Huvette,
Wim Lambrechts, Roger Langohr,
Catherine Leclercq, Harry Lelièvre,
Isabelle Leroy, Marc Meganck,
Jean-François Plumier, Grégory Reinbold,
Karim Sarton, Blanche Tirtiaux,
Bart Vanmontfort, Brigitte Vander
Bruggen, Stéphane Vanwijnsberghe,
Anne-Sophie Walazyc.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Data Translations Int.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Linda Evens,
Harry Lelièvre, Griet Meyfroots,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en
de leden van het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume Printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@sprb.irisnet.be

BEDANKINGEN

Stadswinkelsteam, Olivia Bassem,
Ann Degraeve, Sylvianne Modrie.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel,
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs.
Alle rechten voor het reproduceren,
vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.monument.irisnet.be>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

KBIN – Koninklijk Belgisch Instituut voor
Natuurwetenschappen
AAM – Archives d'Architecture Moderne
AKP – Archief van het Koninklijk Paleis
ARA – Algemene Rijksarchief
ARB – Académie royale de Belgique
ARP – Archief René Pechère
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en
Landschappen
GOB – Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
MOB – Milieu Commissie Brussel
en Omgeving
ONF – Office National des Forêts
SAB – Stadsarchief Brussel
ULB – Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2015/6860/005

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.